

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЛИПОВЕЦЬ ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 340.12

ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ЯК ІДЕАЛИ ТА КОМПРОМІСИ

12.00.12 – філософія права

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ–2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор

Вовк Вікторія Миколаївна,

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
професор кафедри теорії та історії держави і права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Стратонов Василь Миколайович,

Херсонський державний університет,
професор кафедри галузевого права

кандидат юридичних наук, доцент

Косьмій Михайло Михайлович,

ПВНЗ Університет Короля Данила,
перший проректор

Захист відбудеться «14» травня 2021 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.01 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «13» квітня 2021 року

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. В. Павлишин

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Починаючи з другої половини ХХ ст., людство докладає значних зусиль для побудови ефективного та безпечного правового порядку. Серйозні зміни, що відбулися у світоглядних орієнтаціях, зокрема європейських народів, стали поштовхом до змін правової парадигми, акцентування уваги на нових філософсько-правових і теоретико-правових питаннях, до яких належать і питання правових цінностей. Протягом десятиліть проблеми правових цінностей перебували під пильним наглядом багатьох учених, проте своєї актуальності не втратили і досі. Це цілком природно, оскільки формування правових цінностей на різних історичних етапах і в різних державах має як загальні закономірності, так і особливості, зумовлені рівнем соціально-політичного, економічного, духовно-культурного, морально-етичного розвитку, розвиненості демократичних інститутів влади, громадянського суспільства і правової держави, а також вдумливим ставленням до нових демократичних правових цінностей. Однак проголошення як основних пріоритетів формування демократичних правових цінностей визначає напрям поведінки політичних представників держави та форми здійснення їх законних інтересів. А це правомірно відображається на комплексному розумінні процесу формування правового життя і правового поля в суспільстві та державі. У цьому ракурсі не менш значимим є розуміння процесу правового регулювання та його оцінка у загальній системі правових цінностей.

Теоретичним підґрунтям аналізу та осмислення заявлених у дослідженні проблем стали наукові публікації філософів права, теоретиків права, істориків, культурологів. Дисертаційне дослідження містить аналіз результатів докторських і кандидатських дисертацій, наукових монографій, статей зі збірників наукових праць, періодичних фахових видань, матеріалів наукових конференцій і семінарів з проблем правових цінностей. Самостійним блоком є аналіз публікацій, у яких відображено практичний досвід роботи в означених напрямках.

Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних філософів права та фахівців у сфері філософії права: В. Атаяна, О. Бандури, В. Бачиніна, Х. Бехруза, В. Бліхара, В. Вовк, О. Гвоздіка, К. Горобця, О. Данильяна, А. Козловського, М. Костицького, М. Косьмія, В. Лапаєва, С. Максимова, Г. Мальцева, Ю. Оборотова, П. Рабиновича, М. Серебра, В. Стратонова, В. Тельника та інших.

Правові цінності як соціальні феномени свого часу досліджували В. Бакіров, М. Лапін, М. Рокич, Л. Смирнов, В. Ядов та інші вчені, а питання функцій цінностей та їх класифікації були предметом наукового зацікавлення О. Здравомислова, В. Тугарінова та інших науковців. Серед західних дослідників проблем цінностей варто виокремити таких учених, як Р. Барт, П. Бурдьє, М. Вебер, М. Гайдеггер, К. Дейвіс, Ж. Дюркгейм, Т. Левітт, Ж. Л. Нансі, Х. Ортега-і-Гассет, Т. Парсонс, К. Поппер, Б. Рассел, В. Франк, Е. Фромм, Ж. Хосперс, А. Швейцер та інші.

Але при цьому прослідковується неопрацьованість питань правових цінностей у контексті сучасних світоглядних орієнтирів, які детермінують дуальність цих цінностей, оскільки правові цінності одночасно є ідеалами та компромісами. Зазначене вище обумовлює актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, її практичну та теоретичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії розвитку системи МВС України до 2020 року, Національної стратегії розвитку освіти на 2012–2021 роки, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року, а також Положення про організацію проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у системі МВС України та в НАВС, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, загальної академічної тематики наукових досліджень і теми наукових досліджень кафедри філософії права та юридичної логіки «Філософські та методологічні проблеми правознавства та правоохоронної діяльності», річних планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт МВС України, академії та кафедри. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Національної академії внутрішніх справ 27 квітня 2016 року (протокол № 8) та уточнено 30 травня 2017 р. (протокол № 15).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є з'ясування дуальної природи сучасних правових цінностей.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі *задачі*:

- визначити стан наукової розробки проблеми, а також проаналізувати наявну за темою дослідження джерельну базу;
- обґрунтувати комплекс підходів і методів, використання яких слугує розкриттю теми;
- висвітлити поняття «правова цінність», «цінність права», «правові орієнтації», «юридична цінність» як базових понять дослідження;
- довести, що правові цінності наявні у двох видах – цінності-ідеали й цінності-компроміси;
- показати, що права людини сьогодні не можуть бути універсальною правовою цінністю;
- довести, що «приватне життя» є сучасною модифікацією фундаментальної правової цінності «права на життя»;
- розкрити зміст толерантності як сучасної правової цінності та окреслити її роль у діяльності Національної поліції України.

Об'єкт дослідження – правові цінності як архітектонічна складова сучасної правової реальності.

Предмет дослідження – правові цінності як ідеали та компроміси.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є ідея ціннісно-антропологічної спрямованості сучасної правової культури, а засадничими методологічними підходами дослідження визначено *ціннісний* підхід, використання якого дозволило дослідити та усвідомити зміни у світоглядному вимірі сучасної правової реальності (підрозділи 1.3, 2.2, 3.1); *антропологічний* як один із визначальних у сучасній гуманітаристиці підхід, що уможливорює розкриття гуманістичного потенціалу права та його архітектонічних складових (підрозділи 2.2, 3.1); *системний* – сприяв виявленню зв'язків правових цінностей з цінностями інших сфер людського буття, віднайденню їхнього місця в ідеологічній

та світоглядній системі як суспільства, так і окремої людини (підрозділи 1.1, 2.2, 2.3); *міждисциплінарний* – для осмислення досліджуваного матеріалу, зафіксованого в численних джерелах з різних галузей гуманітарного знання (підрозділи 1.1, 1.3); *соціокультурний* – сприяв дослідженню правових цінностей як соціокультурних феноменів (підрозділ 1.1).

Відповідно до окреслених наукових задач було сформовано і використано комплекс методів наукового дослідження, застосування яких підтверджує міждисциплінарний та багатоплановий характер теми дослідження: *порівняльно-історичний* метод використано у процесі з'ясування питань розвитку та модифікацій вчень про правові цінності (підрозділи 1.1, 1.3), *лексико-семантичний* метод застосовано для виявлення етимології та еволюції змісту базових понять дисертаційного дослідження (розділ 1), метод *моделювання і прогнозування* – для дослідження сучасних правових цінностей в діяльності поліції (підрозділ 3.2); *герменевтичний* – у процесі інтерпретації публікацій, у яких відображено проблемне поле дослідження, а також під час опрацювання нормативних документів (розділи 1–3); *формально-догматичний* – для аналізу нормативно-правових актів, правових понять, категорій і положень (розділи 2–3).

Емпіричну базу дослідження становлять результати опитування (липень 2017 р.), проведеного Інститутом Горшеніна спільно з представництвом Фонду Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі, щодо ролі та значення в українському суспільстві європейських цінностей, та дані власного соціологічного опитування 300 громадян – жителів Київської, Херсонської областей та м. Херсон, а також нормативно-правові документи, в текстах яких закріплено правові цінності, наукові публікації, довідкові та інформаційні видання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших філософсько-правових досліджень сучасних правових цінностей з позицій їх ідеально-компромісного характеру. Авторська позиція щодо особливостей сучасних правових цінностей конкретизується такими положеннями:

вперше:

- проаналізовано правові цінності як ідеали та компроміси: правові цінності-ідеали виконують світоглядно-орієнтуючу функцію в культурі та є «граничними» поняттями; натомість правові цінності-компроміси є феноменом юридичного простору та покликані впорядковувати конкретний соціально-юридичний простір;

- окреслено правові цінності в контексті неолібералізму. При цьому лібералізм трактується як сучасна культурологічна тенденція, яка має свої вияви у всіх сферах суспільного буття, у формі ринкового обміну, який є основою для системи етичних норм, достатніх для врегулювання усіх людських дій;

- з філософсько-правових позицій охарактеризовано феномен дизабіліті як особливий вид дискримінації в контексті такої правової цінності, як толерантність, оскільки остання розкривається у правовій площині як конкретизація принципу рівноцінності «Я» та «Іншого» як універсальної цінності, що корелюється з правовим принципом рівності та зняття напруження в дихотомії «свій-чужий», яка є основоположною засадою правової регуляції;

удосконалено:

- теорію правових картин світу шляхом розширення їх видів (загальна правова і національна), введення такого критерію виокремлення типів правових картин, як панівна ідеологічна настанова, відповідно до якої виділяється: міфологічна, релігійна, наукова картини права;

- методологію філософсько-правового дослідження феномену правових цінностей з урахуванням їх дуальної природи (запропонована методологія має плюралістичний характер і представляє сукупність сучасних методологічних підходів, методів і принципів наукового пізнання в контексті їх зумовленості предметом і завданнями філософсько-правового дослідження правових цінностей);

- систематизацію наявних наукових розвідок, присвячених феномену правових цінностей, на підставі чого виокремлено позиції вчених-представників різних соціально-гуманітарних та юридичних наук щодо розуміння поняття «правова цінність» в контексті виокремлення його загальнофілософських і філософсько-правових характеристик;

дістало подальший розвиток:

- питання толерантності як сучасної правової цінності, яка досліджується через опис конкретних механізмів формування і виявів толерантності як способу суб'єктного існування особистості в культурі; а в практичній площині є вибудовуванням моделі процесу виховання толерантності, визначення найбільш ефективних шляхів розвитку здатності до сприйняття іншої культури, іншої системи цінностей без втрати власної ідентичності;

- визначення поняття толерантності та її ролі як правової цінності в діяльності Національної поліції України;

- положення про лукізм як про сучасний вид дискримінації, який називають «расизмом XXI століття»;

- теза про дуальну природу правових цінностей: правові цінності-ідеали є конкретизацією загальнолюдських, універсальних цінностей у праві, а цінності-компроміси є інструментальними цінностями і мають місце в юридичній площині;

- наукове положення, що правові цінності як продукт і водночас інструмент упорядкування конкретного соціокультурного контексту, є результатом історичного розвитку людства, квінтесенцією ціннісного універсуму конкретної культури;

- ідея бінарного характеру правової регуляції через відношення «свій-чужий» та роль у ній толерантності як правової цінності, при цьому остання розуміється як всезагальна цінність і підґрунтя миру між різними соціальними групами;

- принцип плюралізму у філософсько-правовому дискурсі, сформульований А. Уйомовим, відповідно до якого на основі одного концепту можна вибудувати декілька систем.

Практичне значення одержаних результатів. Результати здійсненого дослідження сприятимуть більш глибокому розумінню особливостей і специфіки сучасної ціннісно-правової картини світу. Сформульовані у дисертації пропозиції можуть бути використані у:

– *законодавчій діяльності* – для вдосконалення правових норм, внесення змін до законодавчих та інших нормативних актів, якими врегульовано освітні процеси в українському суспільстві;

– *правовиховній площині* – для проведення роботи, спрямованої на підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення, студентської молоді;

– *навчальному процесі* – під час підготовки підручників, навчальних посібників, навчально-методичних матеріалів з курсів «Філософія права», «Професійна етика», «Юридична деонтологія», «Теорія держави і права», «Культурологія» (акти впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ від 7 липня 2020 р.; Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 7 вересня 2020 р.; Національної академії внутрішніх справ від 14 січня 2021 р.);

– *просвітницькій роботі* – для підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею та містить отримані особисто автором нові результати в галузі науки філософії права, які спрямовані на вирішення проблем складної природи правових цінностей. Сформульовані наукові положення та висновки є результатом особистих досліджень дисертанта.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційна робота обговорювалася на засіданні кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ. Окремі висновки, положення і рекомендації оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських наукових, науково-практичних і науково-теоретичних конференціях, зокрема: «Шістнадцяті осінні юридичні читання (м. Хмельницький, 20–21 жовтня 2017 р.); «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (м. Київ, 11 листопада 2017 р.); «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 27–28 березня 2020 р.); «Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного знання» (м. Хмельницький, 29 травня 2020 р.); «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (м. Київ, 26 листопада 2020 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в 10 наукових публікаціях, з яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у зарубіжному науковому виданні з юридичного напрямку, п'ять – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних та всеукраїнських наукових, науково-практичних і науково-теоретичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (268 найменувань на 26 сторінках) і двох додатків (на 9 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 213 сторінок, з них основного тексту – 167 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, ступінь дослідження проблеми; визначено зв'язок з науковими програмами, планами, темами, а також мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну; висвітлено теоретичну та емпіричну базу роботи, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про їх апробацію та впровадження.

Розділ 1. «Теоретико-методологічні засади дослідження правових цінностей» має три архітектонічні складові, в яких представлено аналіз джерелознавчої бази дослідження та означено методологічні підходи і методи.

У *підрозділі 1.1 «Джерелознавча база дослідження правових цінностей»* висвітлено основні наукові позиції щодо феномена правових цінностей та його теоретичного осмислення, у зв'язку з чим ґрунтовно проаналізовано праці В. Атаяна, О. Бандури, В. Бачиніна, Х. Бехруза, В. Бліхара, В. Вовк, К. Горобця, О. Гвоздика, О. Данильяна, А. Козловського, М. Костицького, В. Лапаєва, С. Максимова, Г. Мальцева, Ю. Оборотова, П. Рабиновича, М. Серебро, В. Стратонова, В. Тельника та інших учених. Виокремлено чотири напрями наукового опрацювання проблеми правових цінностей: філософські праці (правові цінності розглянуто як різновид соціальних цінностей); філософсько-правові дослідження (увагу приділено з'ясуванню онтологічного, аксіологічного, антропологічного та аксіологічного аспекту правових цінностей); теоретико-правові дослідження, які спрямовані на дослідження правових цінностей у сфері правосвідомості; праці, присвячені місцю і ролі правових цінностей у сфері окремих галузей права. Продемонстровано, що правові цінності як об'єкт філософсько-правового зацікавлення потребують комплексного дослідження, побудованого на досягненнях гуманітаристики (соціальної філософії, культурології, антропології, правознавства та ін.), що, власне, зумовлено їх складністю та багатоаспектністю. Показано, що поняття «правові цінності» має тривалу традицію наукового дослідження – спочатку в царині аксіології (як різновиду цінностей), а в подальшому в межах правової аксіології.

Зазначено, що у межах сучасного правознавства є спеціальний розділ, який присвячений проблемам правових цінностей – «аксіосфера права». Аксіосфера права як явище є частиною правової реальності, якій властива відносна автономність щодо нормативності та соціальності права; функціональність аксіосфери права дає їй вихід на аксіосферу держави; аксіосфера права притаманна кожній правовій системі та виражає саме ті правові цінності, які характерні для кожного суспільства або людства загалом.

У межах *підрозділу 1.2 «Методологія філософсько-правового дослідження правових цінностей»* розкрито особливості сучасної методології гуманітарного знання, яка детермінується наявною картиною світу, а також висвітлено результати вибору, обґрунтування та адаптації методологічних засобів наукового пізнання щодо предмета дослідження. Доведено, що сучасна зміна в методологічних засадах наукового пошуку пов'язана зі зміною наукового ідеалу, під яким розуміється

сукупність цінностей і норм, відповідно до яких організовано наукове дослідження і наукове знання. Окрім того, підкреслено, що сучасна філософія права є такою наукою, яка націлена на відтворення домінуючих сенсів культури, а тому є одним з інструментів збереження культурних традицій. Основні функції філософії права можна доповнити і функцією забезпечення культурної стабільності.

Обґрунтовано авторську позицію щодо використаного методологічного арсеналу для дослідження правових цінностей як ідеалів і цілей, послуговуючись плюралістичною методологією філософсько-правового пошуку та спираючись на ідею ціннісно-антропологічної спрямованості сучасної правової культури. У роботі використано ціннісний, антропологічний, системний, плюралістичний, міждисциплінарний методологічні підходи та відповідна система методів (лексико-семантичний, порівняльно-історичний, моделювання і прогнозування, герменевтичний, екстрополяції). Доведено коректність застосування Дільтеївського «методу розуміння» для дослідження природи правових цінностей, акцентовано увагу на тому, що цінність розробленого В. Дільтеєм методу полягає в тому, що відповідно до нього цінності розглядаються фактично безвідносно до морально-етичного їх трактування з точки зору цивілізації Заходу; цінності не можуть бути витлумачені за принципом «краще або гірше» – між ними немає субординації, будь-яка ціннісна вибірковість в історії виступає як рівноправна.

Підрозділ 1.3 «Основні поняття дослідження в мейнстрімі сучасних правознавчих розвідок» присвячено розгляду поняття «правова цінність». На основі аналізу спеціальної літератури зроблено висновок, що поняття «правова цінність» як похідне від поняття «цінність» має усі видові особливості та риси останнього, до яких можна віднести полісемантичність, високий ступінь абстракції. Здійснено порівняння змістовного наповнення таких понять, як «цінність», «ціннісні орієнтації», «цінності права» та «правові цінності». Акцентовано увагу на тому факті, що поняття «цінності» (попри те, що представники інших гуманітарних наук почали активно використовувати його з кінця XIX ст.) викликало інтерес у правознавців з другої половини XX ст. Обґрунтовано думку щодо вразливості трактування правових цінностей як таких цінностей, що закріплені у праві, оскільки сьогодні під правом, за замовчуванням, розуміється позитивне право і норми чинного законодавства. Визнання правових цінностей як цінностей, що закріплюються правом, означало б те, що ці цінності значною мірою залежать від волі законодавця та є результатом свідомої діяльності невеликої групи людей, залежать від конкретного соціально-політичного і культурного контексту, а відтак мінливі.

У межах пострадянського правознавства виокремлено низку напрямів розуміння правових цінностей. Правові цінності розуміються як: 1) переконання та інтереси суб'єктів правовідносин; 2) засіб задоволення потреб суб'єктів; 3) потенційна функція; 4) духовне або матеріальне явище; 5) як різновид явищ соціальної реальності; результат взаємодії цієї реальності та інтересів суб'єкта; 6) базовий системотворчий елемент сенсу права та об'єкт юридичного смислотворення; 7) форми позитивного відношення до правової системи суспільства, що переживаються людьми і визначаються культурою, які

обумовлюють вибір поведінки, що відповідає цій системі; 8) уособлені правом цінності (повністю чи частково); 9) конкретні соціально-правові явища, правові засоби і механізми; 10) духовне утворення, яке визначає мету та орієнтири людини або соціальної групи і, яке здійснює правову ідентифікацію суб'єкта.

Обґрунтовано, що основними шляхами формування правових цінностей є: процес правового виховання як знайомство та досягнення конкретної правової культури, а в подальшому формування системи знань про правові феномени, яка допомагає орієнтуватися у правовій дійсності; засвоєння наявної системи правових цінностей, притаманних саме цій правовій культурі, що сприяє асиміляції до конкретної правової культури; інтеріоризація правової культури і правових цінностей в особистісну структуру; процес правової соціологізації індивіда, який визначає його правову самоідентифікацію та його правову ідентичність.

Розділ 2. «Дуальна природа цінностей (цінності-ідеали та цінності-компроміси)» складається з двох підрозділів і присвячений розкриттю подвійної природи правових цінностей.

У підрозділі 2.1 *«Правові цінності-цілі та цінності-засоби»* наголошено, що правові цінності можуть бути представлені трьома буттєвими формами: суспільні цінності та ідеали як продукт колективної свідомості й духовного виробництва представників конкретного суспільства; предметно втілені цінності, через які правові ідеали як належне закріплюються в нормативних документах; особистісні цінності – індивідуальні уявлення людини про орієнтири у правовому житті.

Вказано на необхідність проведення диференціації між правовими цінностями, які є ідеалами, тобто цілями, і правовими цінностями-засобами, які знайшли закріплення в правових текстах, тобто виконують технічні завдання у структуруванні та збалансованості правової дійсності. За такого підходу правові цінності-засоби та юридичні цінності є синонімами, а в онтологічному сенсі вони є явищами правової системи, відтак, мають статус формально закріплених і забезпечених державою та використовуються для підтримки балансу загальнозначимих інтересів, а також є засобами для задоволення інтересів суб'єктів права. Охарактеризовано основні риси цінностей-засобів: позитивний характер, ієрархічність, відображення в них балансу соціальних та особистих інтересів і потреб, становлення правових явищ цінностями тільки після формування ціннісного ставлення до них; об'єктивно-суб'єктивний характер; системний характер, обумовлений можливістю досягнення очікуваного корисного результату тільки за їх сукупної дії; настання наслідків правового характеру: від визначення правового статусу індивіда і виникнення правовідносин до здійснення примусу з боку суспільства (локального співтовариства) до окремих своїх членів з реалізації правових цінностей; можливість застосування соціального примусу для реалізації правових цінностей, пов'язаного із значущістю системи цінностей для відтворення суспільства та його позитивного (безконфліктного) розвитку; забезпеченість підтримки з боку суспільства (локального співтовариства) за реалізації правових цінностей індивідом; пряме закріплення в нормах чинного законодавства мати юридичні наслідки.

Резюмовано, що правові цінності-ідеали мають універсально-екзистенційний характер, повідомляючи людському життю піднесений соціокультурний сенс, і мають опосередковане відношення до права, цінності цієї групи (життя, гідність, свобода) є цілями, заради яких право й існує, а також охороняє їх наявними засобами. Правові цінності-ідеали є найбільш загальними ідеями, які мають статус орієнтиру та об'єкта постійного прагнення їх досягнення, але в силу високого ступеня узагальнення їх неможливо втілити в реальному житті. Цінності-норми належності є власне правовими, що робить їх цінностями-засобами (в нашому випадку цінності-компроміси) інструментального характеру, основним призначенням яких є оберігання цінностей-цілей від соціогенного впливу. Висвітлено дуальну природу правових цінностей (у межах європейської культури) через концепцію універсалізму і релятивізму.

У підрозділі 2.2 *«Права людини як сучасна універсальна правова цінність»* здійснено аналіз поняття та явища «універсальні правові цінності» через дослідження цінності прав людини на сучасному етапі розвитку людства. Суперечливість і неоднозначність прав людини як універсальної правової цінності сучасності розкрито у декількох площинах: 1) через ціннісний шерег таких ідеологічних доктрин, як лібералізм і неолібералізм; 2) у контексті порівняльних практик ціннісного універсуму європейської та неєвропейських культур; 3) через домінування сьогодні в політико-економічному житті процесів глобалізації. Акцентовано увагу на тому, що сенс прав людини, у філософсько-правовому контексті, розкривається через їх особливий статус дополітичних, безумовно значимих і невід'ємних засад сучасної державності або принципів легітимації. Це, своєю чергою, означає, що права людини можуть розглядатися як незалежні стандарти, як критерії критики законів, діяльності урядів та інших політико-правових інститутів.

Питання універсалізації прав людини пов'язується з повоєнним періодом ХХ ст. На період після закінчення Другої світової війни припадають спроби нормативного закріплення універсальності прав людини в таких документах, як: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.

Висвітлено питання забезпечення прав людини в неоднорідному (з точки зору культурних особливостей) світі, оскільки специфіка сучасної правової реальності пов'язана з визнанням культурної розмаїтості (регіоналізації) і все більш відчутною глобалізацією, яка має форми уніфікації та стандартизації.

Розділ 3. «Фундаментальні правові цінності в сучасному вітчизняному правовому житті» складається з двох підрозділів, у яких з урахуванням наукових досягнень сучасної гуманітаристики, на основі проведеного аналізу міжнародних і вітчизняних нормативних документів запропоновано авторське бачення змісту та функціональних особливостей таких правових цінностей, як приватне життя та толерантність, а також висвітлено правові цінності, які мають місце в українському

правовому ареалі, та їх модифікації у системі позитивного права, тобто в положеннях чинного законодавства України.

У підрозділі 3.1 *«Приватне життя як сучасна модифікація фундаментальної правової цінності “права на життя”»* зосереджено увагу на сучасній модифікації такої правової цінності, як життя – приватне життя. Наголошено, що, незважаючи на те, що проблема приватності сьогодні є легітимною у світовій та вітчизняній гуманітаристиці, її розв’язанню не приділяється достатня увага в українській філософії права. Окрім того, необхідність формування нового (незюрідизованого) погляду на проблему приватного у праві є відповіддю на сучасні ідеолого-світоглядні виклики: вітчизняне правознавство повинно стати «людинозорієнтованим», що загалом відповідає завданням сучасної гуманітаристики. Виокремлено проблему співвідношення «приватного» і «публічного» людини, яка є предметом більш глибокого морфологічного пласту буття людини, яке можливе у системі бінарних опозицій.

Зазначено, що сьогодні категорія «приватне життя» не має нормативного юридичного змісту, тобто її змістовне наповнення чітко не прописане в нормативних юридичних документах, але при цьому виписаний механізм правового регулювання і захисту приватного життя особи, який чітко визначає межі недоторканності приватності. Наголошено на тому, що право на приватне життя сьогодні існує дворегістрово – як фундаментальна цінність цивілізованого способу людського життя та як інструментальна цінність (визначена і закріплена у правових та юридичних документах). У силу того, що в сучасній юридичній доктрині та в міжнародній судовій практиці ще не вироблено єдиного визначення поняття приватності, а отже, – і приватного життя, за критерій віднесення того чи іншого права до сфери приватності стала судова практика. Квінтесенцією захисту приватного життя в межах європейської культури сьогодні є Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, у ст. 8 якої зазначено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

У підрозділі 3.2 *«Толерантність як правова цінність та її роль у діяльності Національної поліції України»* доведено, що толерантність повною мірою розкривається у правовій площині, оскільки вона (толерантність) є принципом визнання рівноцінності «Я» та «Іншого» як універсальної цінності, що корелюється з правовим принципом рівності, відтак, толерантність як правова цінність знімає напруження в дихотомії «свій-чужий», яка є основоположною засадою правової регуляції. Вказано на те, що толерантність пов’язана з подоланням дискримінації, новітніми різновидами якої є лукізм (lookism), ейджизм (ageism), дискримінація за вагою (повний / худий) (weightism), дискримінація за зростом (highism). З погляду юридичного права, толерантність є правилом поведінки, яке закріплюється у нормативних документах та є загальнообов’язковим для виконання. За результатами текстологічного аналізу нормативних документів, які врегульовують діяльність Національної поліції України, зроблено висновок, що вони містять норми і положення щодо толерантності та недопущення усіх видів дискримінації з боку поліцейських щодо різних категорій населення.

Зауважено, що одним із дієвих способів формування у працівників поліції толерантності як якості та толерантного відношення до інших є наявна сьогодні система первинної та службової підготовки. Програма первинної професійної підготовки працівників патрульної служби складається із сукупності навчальних дисциплін, які мають сформувати у слухачів знання у сферах організаційно-правових основ діяльності Національної поліції та загальнопрофесійних предметів, основне призначення яких полягає у формуванні особистості правоохоронця (серед таких дисциплін є толерантність і недискримінація в роботі поліцейських, ефективна комунікація, професійна етика та ін.).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нові способи розв'язання наукового завдання, що полягає у з'ясуванні диференціації правових цінностей як цінностей-ідеалів і цінностей-компромісів. За результатами дослідження сформульовано та обґрунтовано такі висновки:

1. Однією з актуальних проблем сучасного філософсько-правового знання є питання, пов'язані з природою та специфікою правових цінностей. Неоднозначність і складність правових цінностей як об'єкта наукової зацікавленості сприяє формуванню поліцентристських і плюралістичних концепцій, присвячених означеній проблематиці. Цінності у правознавстві, на відміну від філософського, культурологічного, соціологічного та психологічного їх дослідження, посіли чільне місце лише з другої половини ХХ століття. На сучасному етапі розвитку суспільних наук правові цінності перебувають у фокусі уваги представників філософії права, історії, культурології, соціальної філософії та юридичної науки (правові цінності досліджують як вітчизняні, так і зарубіжні вчені з теоретико-історичних, галузевих і прикладних юридичних наук). Огляд наявних за темою дослідження наукових праць засвідчив, що у низці суспільствознавчих і гуманітарних наук наявними є ґрунтовні наукові розвідки щодо феномену цінності. У правознавчих студіях проблема правових цінностей переважно представлена розробками щодо місця і ролі цінностей у праві та їх закріплення у положеннях галузевого права. Водночас філософсько-правовий аспект проблеми дуальної природи правових цінностей (правові цінності-ідеали і правові цінності-компроміси) сьогодні є недостатньо опрацьованим, що і зумовило необхідність проведення такого дослідження.

2. Опрацювання історіографічних і методологічних аспектів поняття «правові цінності» дало підстави стверджувати, що «проблемне поле» в цьому векторі наукового пошуку є досить значним. Вітчизняна філософія права сьогодні є складовою частиною сучасної гуманітаристики. В її орбіту потрапляє все більше питань, пов'язаних з людиною. Патерналістські та легістські позиції у правознавстві поступаються своїми позиціями в питаннях сутності, призначення правових феноменів, до яких належать і правові цінності. Дослідження специфіки правових цінностей в їх органічній дворегістровості (правові цінності-ідеали і правові цінності-компроміси) можливе на основі застосування сучасної методології гуманітарного та філософсько-правового знання. Основними методологічними

підходами, які забезпечують дослідження правових цінностей у цій роботі, є ціннісний, антропологічний, системний, плюралістичний, міждисциплінарний.

3. Правові цінності є результатом взаємодії значної кількості чинників світоглядного, ідеологічного і психологічного характеру. Правові цінності конкретного суспільства є конкретизацією та явищем правової культури, а правова культура трактується як вся сукупність правових явищ. Правові цінності як багатоаспектне явища можливе в межах міждисциплінарного підходу, що передбачає відхід сучасного вітчизняного правознавства від їх дослідження у межах моногалузевих досліджень.

4. У межах філософсько-правового дослідження правових цінностей можлива диференціація правових цінностей, які є ідеалами, тобто цілями, і правовими цінностями-засобами (цінності, які закріплені в правових текстах, виконують технічні завдання у структуруванні та збалансованості правової дійсності). З таких позицій правові цінності-засоби та юридичні цінності є синонімами, оскільки в онтологічному сенсі вони є явищами правової системи і мають статус формально закріплених і забезпечених державою. Основними рисами цінностей-засобів є їх позитивний характер, ієрархічність, відображення в них балансу соціальних та особистих інтересів і потреб.

5. Питання дуальної природи правових цінностей на сучасному етапі розвитку людства пов'язане з питанням універсальності та фундаментальності правових цінностей. У правовій сфері (в її юридичній формі) мають місце не універсальні, а фундаментальні правові цінності. Останні є такими цінностями, які становлять основу права як регулятивного інституту та за своєю онтологічною природою є близькими до моральних і релігійних цінностей. У межах сучасного європейського ціннісно-правового шерегу права людини наділяються статусом універсальної цінності. Права людини як цінність, з такого погляду, мають бути трансстемпоральними і транстериторіальними, тобто єдиними для всього людства – визнаватися усіма правовими культурами. Але, починаючи з другої половини ХХ століття, коректно вести мову про фундаментальні правові цінності, які лежать в основі правової регуляції, але мають специфічно-національне та специфічно-культурне виявлення в межах окремо взятого соціокультурного контексту. Закріплення прав людини в нормативних і декларативних документах є спробою досягнення компромісу між бажаним ідеалом та реальним станом речей, а також спробою уніфікації ціннісних правових систем різних суспільств. Проблематичність визнання прав людини як універсальної правової цінності сучасності розкривається через ціннісний шерег таких ідеологічних доктрин, як лібералізм і неолібералізм; порівняння ціннісних систем європейської та неєвропейських культур; домінування в сучасному політико-економічному житті процесів глобалізації.

6. Нинішній етап розвитку українського суспільства пов'язаний з низкою серйозних викликів. Серед таких викликів є і формування «робочої» системи цінності в суспільстві, важливою архітектонічною складовою якої є система правових цінностей. Однією з сучасних фундаментальних правових цінностей є

цінність людського життя: цінність життя як фізичного явища наразі сприймається за замовчуванням, натомість ідеологічного обґрунтування та правового оформлення у низці міжнародних нормативних документів набувають такі сучасні модифікації базової правової цінності життя, як «приватне життя» та «людська гідність».

7. Серйозні світоглядні зміни, характерні для європейської культури другої половини XX ст. – початку XXI ст., акцентують увагу на формуванні та дієвості нової системи цінностей, чільне місце в якій займає толерантність. Сучасна соціокультурна ситуація презентується демократичними перетвореннями, але, на жаль, зберігають свою «життєву силу» і явища, які загрожують реалізації прав людини і громадянина. Нагальною сьогодні є потреба у збереженні цілісності та різноманіття світу, людства й окремої людини. Саме тому толерантність у цій соціокультурній ситуації є умовою виживання людства. Толерантність сьогодні є однією з правових цінностей європейської культури, пронизуючи всі сфери сучасного життя людини, і право як цивілізований регулятивний механізм повинно використовувати весь свій арсенал для того, щоб зробити толерантність дієвим і практичним принципом облаштування цивілізованого співжиття.

8. Сучасне розуміння толерантності підкреслює її активно-творче начало: в політичній сфері – вільне висловлювання своїх політичних поглядів й уподобань, можливість мирного співіснування правлячої політичної сили та опозиції; в межах філософського та соціологічного контексту – це можливість існування «Іншості» (релігійні вірування, національна приналежність, обраний спосіб життя тощо); в правовому житті – відсутність дискримінацій, рівний масштаб правової та юридичної реалізації і свободи. Сьогодні особливими видами дискримінації є лукізм і дизабіліті. Зміст толерантності як правової цінності повною мірою розкривається у правовій площині, оскільки вона (толерантність) є принципом визнання рівноцінності «Я» та «Іншого» як універсальної цінності, що корелюється з правовим принципом рівності. Толерантність як правова цінність знімає напруження в дихотомії «свій-чужий», яка є основоположною засадою правової регуляції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Липовець Ю. О. Толерантність в діяльності поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6. С. 22–25.
2. Lipovets Yu. The right to private life as a value (philosophical and legal aspect). *Europska VEDA*. 2018. Вип. 1. С. 32–36.
3. Липовець Ю. О. Толерантність як цінність права сучасності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2018. Вип. 48. С. 181–183.
4. Липовець Ю. О. Філософія права та сучасна методологія гуманітарного знання. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2019. Вип. 1. С. 219–222.
5. Липовець Ю. О. Полеміка про універсальність прав людини. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2. С. 81–85.

6. Липовець Ю. О. Правові цінності в правоохоронній діяльності. *Актуальні проблеми юридичної науки: матеріали Міжнар. наук. конф. «Шістнадцяті осінні юридичні читання»* (Хмельницький, 20–21 жовт. 2017 р.): у 2-х ч. Ч. 1. Хмельницький: Хмельниц. ун-т управління та права. 2017. С. 18–19.

7. Липовець Ю. О. Регулятивна функція правових цінностей в реалізації прав людини і громадянина. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: матеріали VII Всеукр. наук-практ. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 219–222.

8. Липовець Ю. О. «Приватне» у царині правознавства. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 берез. 2020 р.)*. Запоріжжя, 2020. С. 21–24.

9. Липовець Ю. О. Вплив римських правових цінностей на сучасний європейський світогляд. *Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного знання: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (Хмельницький, 29 трав. 2020 р.)*. Хмельницький, 2020. С. 59–61.

10. Липовець Ю. О. Правова аксіологія й аксіосфера. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 26 листоп. 2020 р.)*. Київ, 2020. С. 172–174.

АНОТАЦІЯ

Липовець Ю. О. Правові цінності як ідеали та компроміси. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертація є філософсько-правовим дослідженням феномену правових цінностей в аспекті їх дуальної природи: правові цінності є ідеалами та компромісами одночасно. Правові цінності-ідеали виконують упорядковувальну функцію соціального простору, є результатом конкретного соціокультурного контексту, квінтесенцією культури. Вони є основоположними орієнтирами правового життя. Правові цінності-компроміси виконують технічні завдання і детермінуються конкретним юридичним простором. Проаналізовано специфіку сучасних правових цінностей через призму інтеграційних і глобалізаційних процесів; відмінність світоглядно-настановчого комплексу європейської і неєвропейських культур. Розглянуто особливості універсальних і фундаментальних правових цінностей. Особливу увагу приділено правам людини як правовій цінності сучасності. На основі текстуального аналізу міжнародних і вітчизняних нормативних актів виявлено специфіку таких цінностей-компромів, як приватне життя та толерантність.

Ключові слова: правові цінності, цінності-ідеали, цінності-компроміси, толерантність, приватне життя, дискримінація, права людини, універсальні правові цінності, фундаментальні правові цінності, лукізм.

АННОТАЦИЯ

Липовец Ю. А. Правовые ценности как идеалы и компромиссы. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2021.

Диссертация является философско-правовым исследованием феномена правовых ценностей с позиций их дуальной природы: правовые ценности являются идеалами и компромиссами одновременно. Правовые ценности-идеалы выполняют структурирующую роль в организации социального пространства, они – результат конкретного социокультурного контекста, квинтэссенция культуры. Также они выполняют роль основоположных ориентиров в правовой жизни общества. Правовые ценности-компромиссы призваны выполнять технические задания и детерминируются конкретным юридическим пространством. Проанализирована специфика современных правовых ценностей посредством осмысления глобализационных и интеграционных процессов; отличия мировоззренчески-установочного комплекса европейской и неевропейских культур. Рассмотрены особенности универсальных и фундаментальных правовых ценностей. Особое внимание уделено правам человека в качестве правовой ценности современности. На основе текстуального анализа международных и отечественных нормативных актов определена специфика таких ценностей-компромиссов, как личная жизнь и толерантность.

Ключевые слова: правовые ценности, ценности-идеалы, ценности-компромиссы, толерантность, личная жизнь, дискриминация, права человека, универсальные правовые ценности, фундаментальные правовые ценности, лукизм.

SUMMARY

Lypovets Yu.O. Legal values as ideals and compromises. – As a manuscript.

The dissertation for the scientific degree of Candidate of Science of Law on specialty 12.00.12 – philosophy of law. – The National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The thesis deals with the research of legal values from a philosophical and legal position. The ideological tendencies that have determined the emergence, formation and functioning of legal values, as well as their role in modern society are described. It has been emphasized that modern trends in the development of the world community and the Ukrainian one in particular are characterized by serious changes in all spheres of public life, including legal. These changes are determined by the dominant value and worldview structure of a particular society, and in the context of globalization and standardization, the most general value and worldview guidelines for modern mankind are traced.

The thesis analyses the main axiological concepts related to the subject of the thesis, and the conceptual foundations of legal axiology as an organic component of modern philosophical and legal knowledge. The author paid considerable attention to the axiological research of the 20th century, when legal axiology was formed. It has been

found that the current state of legal values research has a multifaceted nature and is carried out within the philosophical, legal, and sectoral sciences.

The issues of the difference between the classical and non-classical scientific ideal, which is a fundamental guideline for scientific research have been addressed in detail; features of natural and humanitarian (a kind of which is philosophical and legal) knowledge. The main characteristics of modern philosophical and legal knowledge have been distinguished: person-centeredness, dialogics, and cultural conditionality. While fulfilling the set scientific tasks, the author used a polyparadigmatic philosophical and legal methodology, built on the idea of the value-anthropological orientation of modern legal culture. Scientific tasks were realized due to the following methodological approaches: *value-based*, *anthropological*, *systemic*, and *pluralistic*. In the process of research, the following scientific methods were the most used and effective: lexico-semantic, comparative historical, definition analysis method, modelling, hermeneutic, and extrapolation method.

The thesis draws particular attention to the dual nature of legal values that can be both values-ideals and values-compromises. It has been proved that legal values-ideals are in the realm of the desired and are guidelines in the construction of the social world, while legal values-compromises are a component of the world of existence and, through the due in the form of legal norms, are the social code of a particular society. These legal values-compromises perform a technical function in the organization, stratification and hierarchisation of society, have a developed mechanism of support and temporal-spatial limitation.

Besides, considerable attention in the text of the work is paid to the universal legal values issue. The author proves that only those legal values that are a priori for humanity can be universal. Modern legal values, positioned as universal (in particular, human rights), are not such due to their importance only in European culture and multicultural world.

The thesis proves that human rights are the values of the liberal legal theory that was formed in the modern era (liberalism as a political and legal doctrine defends two postulates – the ultimate value is the human being, and the freedom of every human being is the supreme value). The political ideas of liberalism were finally formed and gained unshakable authority in the era of the Enlightenment and became a legal axiom. The peculiarity of the modern understanding of the human rights value is that they are endowed with universality in relation to all mankind, without taking into account the cultural, mental and socio-cultural characteristics of a particular community development. At present, due to objective socio-political, economic and cultural processes, there can be no unambiguity in the perception, consolidation and dissemination of basic legal values. The idea of the universality of human rights as enshrined in regulatory documents of common human rights standards that can be applied to any society has been questioned. Therefore, human rights as a universal legal value is an idea, an ideal, and a guideline for building the desired social order. The thesis text contains an analysis of the main international normative legal acts of the 20-21th centuries, enshrining the basic human rights in their modern interpretation.

It is also pointed out that the right to private life exists in two registers today – as a fundamental value of a civilized way of human life and as an instrumental value (defined and enshrined in legal and judicial documents). Due to the fact that both in modern legal doctrine and in international judicial practice, a unified definition of the concept of privacy, and hence private life, has not yet been developed, legal precedents are used as a criterion for classifying a particular right as a privacy law.

The development of understanding of tolerance as a value – from its instrumental significance to moral virtue value – and the generation of the ideology of tolerance in modern society has been demonstrated. The relevance of this research is due to the difficulties and contradictions of the modern world, that forces to seek new theoretical and practical means to achieve constancy and stability of political and social relations. Today, tolerance is one of the basic principles of the police activities, aiming to protect the rights and freedoms of any individual and citizen.

The thesis pays considerable attention to the following new forms of discrimination: lookism, ageism, weightism (fat/thin), heightism and to the means of their overcoming.

Key words: legal values, values-ideals, values-compromises, tolerance, private life, discrimination, human rights, universal legal values, fundamental legal values, lucism.